

Šentviška planota in Zakojca

Od pisatelja k skladatelju in arhitektu pa spet k pisatelju

Dostop: S Slapa na Idrijci, do katerega je iz Idrije 37 km, pelje na desno, na Šentviško planoto cesta, ki se razcepi proti Šentviški Gori in Ponikvam; odcepa sta dolga po približno 5 km. Čez planoto so poti za pešce in kolesarje dobro označene, opremljene s smerokazi in pojasnjevalnimi tablami. Iz Ponikev pelje čez Šentviško planoto razgledna cesta proti Bukovskemu Vrhu in naprej čez cerkljanske hribe nad Baško grapo proti Zakojci; nekaj nad 10 km. Za povratek se iz Zakojce spustite v Hudajužno in se ob Bači peljete bodisi proti Tolminu bodisi čez Podbrdo proti Ljubljani.

Naravne lepote

Zgodovinsko-kulturne znamenitosti

Šentviški planotasti svet, ki se začne pri višini 650 metrov, je, uravnan, a kraško razgiban, očem lepo razodet le iz zraka in delno s sosednje Šebreljske planote. Dolincem v dolini Idrijce ali v Baški grapi, ki planoto oklepata kot stranici velikega zemeljskega trapeza, je odmaknjen in visok. Če prištejemo, da je še precej vegast, razjeden z vrtačami in kraškimi kotanjami raznih oblik, da je brezvoden in da k obema rekama pada strmo, lahko rečemo, da je po tolminsko krepkih potez, lep in samosvoj. S planote se dvigajo hribci, visoki komaj kdaj čez 100 metrov, med njimi valovijo senožeti, se stezajo kostanjevi in lipovi gaji. Cest, voznihi poti in stez je obilo: za izletniškega vandrovcia ali kolesarja je to prav tiha idila, ki ga prej ko slej pripelje v zaselek ali k samotnemu kmetu; morebitni strah, da se je izgubil, hitro mine. Resda kakšna kmetija zeva prazna in da so ponekod od dvojnega kozolca kozla ostali le še močni oporni zidani stebri. Da njihovo žalostno povest poznajo le veter in zvezde. A zmeraj pride dan, kakor ga je z visoko umetniško besedo opisal Ciril Kosmač (1910–1980), rojen in pokopan pod Šentviško planoto:

Šentviška Gora, prijazna vas
na Šentviški planoti

Sončna ura iz leta 1775
na Lukševi hiši
na Šentviški Gori

Tisti pomladni dan je bil lep, svetel in zveneč, kakor iz čistega srebra ulit. Res je, da so se mrki oblaki grenkih doživetij večkrat pripodili na jasno nebo mojega spomina, res je, da so stare in nove bolečine dokaj pogosto zamolklo butale ob steno mojega srca, res je, da so se včasih vzdignili vrtinci nekdanjih viharnih mladostnih čustev, res je, da so se na dnu hladnega tolmana življenjskega spoznanja vzdihovaje obračali težki kamni potopljenih hrepenenj, toda vse to ni zasen-

čilo, pomendralo, ni izpodkopalo in ni raztrgalo široke globoke nji-ve mojega miru.

Pride dan, ki vedno znova potrdi samozavest tolminskega kmeta, da je vredno vztrajati na planoti, med očetnimi zidovi, na njivicah in senožetih, skupaj s šembiškimi skrivnostmi in starimi povestmi, sprejetimi v mladosti, dišečimi kot jabolka kosmači iz laza za domom. Delo in mir vedno znova naravnava dušo, kolesca njenega nemira. Obnavljata življenje tiho in točno, kakor to počne sonce na svoji uri na steni hiše Šentviška Gora 15, ko meri ure natanko, zmeraj enako, že od leta 1775, ko je uro na steno Lukševe hiše naslikal domači malar Štefan Makuc.

Ne le pisatelj Kosmač, tudi drugi umetniki so označili ta živopisni svet, ki ga je mogoče prehoditi v dveh urah v šir, v poldrugi pa počez. Šentviška Gora je eden od treh slovenskih krajev, ki jih navajajo za rojstni kraj velikega renesančnega skladatelja Jakoba Gallusa (znanega po Gallusovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani, bi rekel kak cinik). Argument Gorjanov, da je Gallus (1550–1591) njihov, je vaško izročilo, ki je prehajalo iz roda v rod, povezano s petelinom, naslikanim na hišo št. 115, ki se ji je po domače reklo pri Petelinovih. Težava je, da nihče ne pozna Gallusovega slovenskega priimka. Petelin je samo prevod latinskega imena *gallus*. Sam Gallus Jacobus Carniolus ga ni nikoli zapisal, kakor tudi ne imena svojega rojstnega kraja. A tudi Idrija in Ribnica nimata boljših argumentov, da je mojster motetov pri njih zapel že pri svojem rojstvu.

Častitljive stare hiše in močna farna cerkev sv. Vida vzbujajo vtis, da je Šentviška Gora večji kraj, kakor bi sodili po demografskem podatku (okoli 100 prebivalcev), nekako trško, središčno naravnano. Ko se ozreš po njem, pomisliš, da ni dolgo, kar so minili časi sejmov in kramarskih stojnic. Cerkev pa se predstavlja z zanimivimi podatki na pojasnjevalni tabli: da je bila tu z dokumentom papeža Celestina III. zapisana fara že leta 1192; da je ena od treh najstarejših tolminskih far. Še bolj zanimiva je njena notranjost, predvsem zaradi stenskih poslikav Toneta Kralja (1900–1975). Nemirni domoljubni slikar je med italijansko zasedbo med obema svetovnjima vojnoma poslikal več kot 40 cerkva na Primorskem, v nekaterih pa v slike pogumno vključeval tudi protifašistične aluzije. Tako je v šentviškogorski cerkvi visoko pod stropom kora med svetopisemskimi prizori naslikal tudi mučeništvo sv. Vida. Na sredi kompozicije rimski oblastnik z oholim sadizmom opazuje bičanje svetnika, ki poseblja slovenski narod. Oblastnik je značilna podoba in prilika diktatorja Benita Mussolinija, ki je Italiji prav med Kraljevim slikanjem leta 1941 prigrabil še Dolenjsko in del Notranjske.

Fašistom Kraljeva diverzija ni prišla na uho, zato so cerkev pustili pri miru. Manj sreče je imela gotska cerkev Marijinega oznanjenja, ki je stala od 15. stoletja naprej na razglednem gričku nad Ponikvami. Nemci so jo decembra 1941 požgali prav na prvi dan adventa. Zgorelo je vse razen oltarnega kipa in božjega groba, ki ju je domačinom uspelo rešiti. Komaj so cerkev za silo prekrili, so jim jo Nemci še zminirali. Rodoljubnemu arhitektu Jožetu Plečniku (1872–1957) je usoda svetišča, od katerega je ostalo le zrahljano zidovje, segla v srce, zato jo je prenovil – a ponovne posvetitve leta 1958 ni dočakal – v svojem znanem slogu, v arhitekturi preteklosti v prihodnosti, obrnjeni od Boga k ljudem. Cerkvi je spremenil smer, tako da je njeno ladjo obrnil proti vasi. Ohranil je star zvonik, pridal še enega, okroglega, in mu dal ime Stolp angelov. Marijina cerkev na Ponikvah tako kaže mojstrski preplet preteklosti in sedanosti.

Mučeništvo sv. Vida. Rimskemu oblastniku, ki stoji na sredi, je slikar Tone Kralj v času najhujših fašističnih preganjanj na Šentviški planoti dal podobo Benita Mussolinija.

Lepo staro okno na Šentviški Gori

Znamenje v zidanem stogu
na šentviškem kozolcu

Njena namerna nesimetričnost, različne tehnike obdelave sten in ohranjeni delci stare cerkve, vzdani v novo, kličejo k radovednemu ogledu in občudovanju. Mojster je sledil izročilu planote, po kateri ta deželica vstaja iz ognja v široko in globoko njivo lepote in miru.

Od velikega pisatelja smo torej popotovali najprej k velikemu skladatelju, od tam pa k velikemu arhitektu. Smo pa sredi nagrbčanega in grapastega cerkljanskega sveta. Kje so še kakšni geniji? Vse je visoko, a tudi za-

obljeno, do vrha zeleno. V igri mraka in senc se svetlikajo in pretakajo vode. Svet, ki se spušča proti Baški grapi, bi nam rad še kar naprej pripovedoval nekaj liričnega, nekaj, kar odseva iz literarnega spomina Franceta Bevka (1890–1970), ki je bil rojen tu blizu, v vasi Zakojca pod goro Kojco (1303 m). V to vas sem prvič prišel 17. septembra 1970. Bilo je to na 80. rojstni dan pisatelja Franceta Bevka in tudi na dan njegove smrti. Težko je prepoznati njegovo rojstno vas iz tistih dni. Zakojca in z njo ves okoliški predalpski rovtarski svet sta bila takrat še videti taka, kakor sta se bila zapisala Bevku v srce in v knjige, s spomini na trdo mladost pod težkim košem, opisano v Pastircih, Pestrni, Grivarjevih otrocih ... Vas je kazala stare prostorne domačije in ob njih še bajte vaških dninarjev in obrtnikov,

Kašča v Zakojci

ki so se morali bojevati za preživetje na skopih krpah zemlje, na ozkih lazih v gmajni, z nekaj drobnice in sadnih dreves. Danes se domačije zdijo prostornejše, od prenov in dograjevanja že kar bahave. Bajte vaškega proletariata pa, tiste, ki so preživele propadanje hribovskih vasi, se pobeljene, vikendaško ozaljšane skrivajo v bujnem zelenju. Njegovih Pastircev ni več, čeprav je živine v hlevih obilo. Čez širne senožeti pod Kojco rohijo motorji kmečkih strojev, pod jezdec kljusajo turistični konji, slišiš tujo govorico letoviščarjev. Ko sem v Zakojco prišel pred leti, sem v njej

srečal družine ameriških letalcev iz Aviana v Italiji. Povprašal sem pilota Nata, ali je ta lepi košček Slovenije opazil iz zraka. Odgovoril mi je, da je Zakojca s tal še vse lepša kot z neba.

To na videz zakotno vas, ki šteje kakšnih raztresenih 30 hiš, je očitno opljusnil val posebne turistične »sreče«, ob kateri bi stari dobri ata Bevk ostrmel v začudenju, čeprav njegov opis rodne vasi še zmeraj drži: *Meri jo, kakor hočeš, ne izmeriš je v pol ure od spodnjega do gornjega konca. Poglej jo od katerekoli strani, od blizu ali iz daljeve, nikoli se ti ne odkrije v celoti. Ta ali ona hiša se je skrila v kakšno rupo, se potuhnila za skale ali za gosto skupino dreves*, piše v knjigi *Začudene oči*. Vas je od spodaj in od zgoraj prepasana s košatimi bukovimi gozdovi. Njive, ki sem jih pred več kot štiridesetimi leti še videl, so danes senožeti, ki jih senčijo javori, hrasti in macesni. (Pozimi pa je na njih 7 ha urejenega smučišča.) Le na severovzhod se do soteske, ki se vleče iz samot pod Poreznom, širi vzvalovana gmajna. Tam je zemlja nerodovitna, ilovnata; porašča jo nizka trava in preslica, jelša in leska, brinje, robida in praprot. Ta Bevku neprijazni svet je naklonjen zakojškim gostom. Vabi k sprehodom ali ježi po senčnih cerkljanskih grapah ali golih grebenih, čeprav jih poleti kdaj objame *spečenina*, kakor tu pravijo pripeki. Pojezditi je mogoče tja do Bolnice Franje v soteski Pasice. Poldrugo uro potrebujejo do tja zakojški angloarabski konji.

Pri Flandru, od koder vas peljejo na izletno ježo, so na voljo tudi ključi Volarjeve domačije v spodnji Zakojci, ki je bila leta 1981 odkupljena in preurejena v Bevkov spominski muzej. Od pisateljevega otroštva je nizka, v breg raztegnjena in zgolj poleti od sonca napošev obsijana hiša le malo spremenila svojo zunanjo podobo; od znotraj bolj. Ta notranja podoba je kakor naše branje Bevka, vse bolj oddaljeno od okusa stare Zakojce.

Severovzhodno se nad Zakojco dviga Porezen.

V Bevkovi rojstni hiši je urejen lep spominski muzej.

